

ANADOLU'DA CENKNÂMELERİN TOPLUMSAL YANSIMALARI

Reflections of Society of Canknamahs in Anatolia

Doç. Dr. Mehmet ATALAN

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi

matalan@firat.edu.tr

Abstract: *The Cenk boks are among important literary works that are always kept in the perspective of our national unity and solidarity in cultural and contemplation of the Turks. The cenk boks or canknamah with another saying take an important place in boks which mention Hz. Ali and Muhammad Hanafi. Canknamahs takes place in significant achievements with motive and substance, event, message and strong language. The canknamahs have been desired to be spread to all parts of the society in Turkish history in order to maket hem known in folk literature.*

Key words; *Hazrati Ali, Muhammad Hanafi, Canknamah Books, Turkish history, Folk literature.*

Cenknâmeler, yazıldıkları dönem itibarıyla dini tebliğ ve yayma amacını güden kahramanlık konulu eserlerdir. Dolayısıyla gerek vakalar, gerekse tipler dini esaslar ile beslenecek ve dinin propagandasını apaçık yapacaktır. Bu bilgiler, ya doğrudan müellif tarafından, ya da Cenknâmelerde adları geçen şahıslar tarafından Müslüman olmayan bir kişi veya gruba hitap edilerek okuyucuya verilmektedir.¹

Cenknâmelerde din adına savaşan kahramanların amacı, dini tebliğ etmek, gayrimüslimler ile olan problemleri ortaya koymak ve bunları çözüme kavuşturmak. Mücadele, putperest, ateşperest veya dinleri belirtilmeyen kâfirlere karşı yapılmaktadır.² Çünkü Cenknâmelerde İslâmiyet adına mücadele edilen din, kâfirlerin dinidir. Kâfir ve küffar ibarelerinden başka ateşperestlik, puta tapmak geçmektedir.³ Cenknâmelerin genelinde daha çok Müslüman gayrimüslim ilişkisi ve onlara dair bilgilerin yer aldığı görülür. Bu nedenle cenknâmeler, mezhebi unsurları taşımamakta ve Anadolu'daki cenknâmelerde mezhep taassubu görülmemektedir.

¹ Geniş bilgi için bkz., İsmet Çetin, *Tursun Faki, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri*, İlesam Yay., Ankara 2002, 76-77.

² *Hâzâ Kitabu Muhammed Hanefi*, Ankara Milli Kütüphane, 06 Mil Yz. A 8622, 1a.

³ *Kaf Kalesi Muhammed Hanefi Cenklere*, Maarif Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1941, 38. Muhammed Hanefi Cenklere için bkz., Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri (Muhammed Hanefi Cenknâmeleri)*, İlahiyat Yay., Ankara 2007; Tarihsel süreç içerisinde Türk kültüründe Hz. Ali cenknâmeleri hakkında bkz., "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", Hz. Ali Sempozyumu, 24-25 Ekim, İzmir 2007.

Günümüze kadar gelen cenknâmelerde herhangi bir mezhebin, tarikatın ve cemaatin özelliği ön planda tutulmamıştır.

Cenknâmelerin amacının, dinî-ahlakî bilgi, tarih bilgisi ve şuuru ile topluma moral vermek olduğu söylenebilir. İnsanın kendine ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmek, güzel huylar edinip kötülüklerden kaçınmak gerektiği gibi fikirlerin işlendiği cenknâmelerde, birinci derecede topluma İslami bir ahlak sistemi öğütlenmektedir. Bu Cenknâmeler doğrudan doğruya ahlaki bilgilerin verilmesinden başka, dolaylı olarak çeşitli örnekler ve insani davranış biçimleri ile öğüt tarzı ifadeler taşımaktadır. İdeal insan tipi ile bunların anlayış, düşünüş ve davranışları, toplum hayatına örnek olarak sunulmak suretiyle, dönemin fikri yapısına uygun ve fikri yapıyı güçlendirici bir insan prototipi yakalanmaya çalışılmaktadır.⁴

Kaynağını İslâmiyet'in ilk dönemlerindeki mücadelelerinden alan Cenknâmeler, bir taraftan dini anlayışı ortaya koyarken, diğer taraftan da, bu anlayış ile yapılan savaşları dile getirmiştir. Cenknâmeler hangi savaşı ve sebeplerini konu edinirse edinsin, onu meşru kılmak için olayları İslâmi motiflerle anlatmıştır. Önceleri sözlü olarak anlatılan Cenknâmeler, daha sonra yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmişlerdir. Bunların büyük bir kısmı günümüzde yeniden ele alınarak işlenmiş, modern hikâyeciliğimize kaynaklık etmiştir. Türk edebiyatında dini ve kahramanlık konularını içeren Cenknâmelerin sayısı oldukça fazladır. Bu Cenknâmelerde, Hz. Ali'nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatıldığı gibi, diğer İslâm büyüklerinin kahramanlıklarına da yer verilmiştir. Yine bu Cenknâmelerde kullanılan motifler ve anlatılan hikâyeler Türk kültür tarihi açısından önemli bilgiler içermektedir.

Cenknâmeler, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu coğrafyasında, devrin toplum yapısı, hayat tarzı ve dünya görüşüne uygun olarak, Anadolu'nun en hareketli dönemlerinde, Dursun Fakı tarafından tercüme, adapte ve telif yoluyla Türk tarihine kazandırılan eserlerdir. Cenknâmeler, İslâmiyet'ten önceki Türk Destan geleneğinin bir devamı olmakla birlikte, çıkış noktalarını Kur'an ve hadisler başta olmak üzere İslâm tarihi oluşturmaktadır. Türk sözlü geleneğinden de bazı unsurları bünyesinde toplayan cenknâmeler, hangi kültür kaynağından gelirse gelsin, Türk insanının kabuller dünyasına uygunluğundan dolayı Türk tarihinde yerini almıştır. Türklerin inanç dünyası ve edebi zevkine uydukları için de, Türk edebiyatının bir unsuru ve müstakil olarak işlenen bir türü olmuşlardır.

Gerek tarih, gerek fikir ve sanat bakımından büyük değer taşıyan Cenknâmeler, tarihi hadiseleri bize birtakım mitolojik menkıbeler halinde sunarlar. Bunlar gerçeğe uymasalar bile, milletlerin kendi mazileri hakkında neler bilip, neler düşündüklerini haber vermesi bakımından önem taşırlar. Yani cenknâmeler, gerçek

⁴ Geniş bilgi için bkz., Çetin, *Tursun Fakih, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri*, 16 vd.

tarihi yansıtmamakla birlikte, kökü tarihe dayanan, ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı verisidir. Bazı milletler, mizaçları gereğince, Cenknâmelerinde tarih gerçeklerinden uzaklaşmaz ve halk diliyle söylenmiş birer tarih gibi kabul edip, bunları tarihi hakikatlere uyan bir ifade ile söylerler.

Cenknâmelerde Hz. Ali'nin çevresinde hemen aynı kişiler vardır. Bu kitaplarda Hz. Ali, İslâm'ın gizli gücü olarak görülür. Hiçbir zaman kişisel hırs ya da eğilimle adam öldürmemektedir. Onun görevi, Allah'ın emirlerini yaymaktır. Hz. Ali, cenknâmelerde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:⁵

*Ali gitti Kayser-i Rûm üstüne,
Cümlesini dine davet kastine,
Dedi ana ol imana gelmedi,
Kesti başın İslâm nasip olmadı.*

Hz. Ali, ilke olarak, karşısına çıkan her kâfire Müslüman olmasını söyler. Bu isteği geri çevrilince kılıcı çalar, kâfirin başını gövdesinden ayırır. Savaş sırasında çeşitli taktiklere, kurnazlıklara başvurmaktan çekinmez. Bazen yaralar aldığı olur ama hiç yenilmez.⁶

Cenknâmelerden bazılarının, kaynak itibariyle İslâm tarihine dayandığı bilinmektedir. Bütün cenknâmelerde tarih bilgisi verildiği görülmektedir. Tarih bilgisi vermenin yanında, bu tür eserlerin bir başka fonksiyonu da, toplumda tarih şuurunun uyanması ve ayakta kalmasını sağlamaktır.⁷ Dinî-kahramanlık destanları içinde değerlendirilmesi gereken cenknâmeler, dinî bir grubun destanı olmaktan çok, Anadolu Türk insanının cengâverlik eğilimlerini ön plana çıkarırlar. Onlar, insanlara ideal insan tipinin örneğini teşkil edecek mesajlar veren dinî-kahramanlık konulu

⁵ *Hâzâ Kitabu Muhammed Hanefi*, 06 Mil Yz. A 8622, 1a; *Muhammed Hanefi Cengi*, Emniyet Matbaası, İstanbul 1933, 3, 31; *Muhammed Hanefi Cengi*, İstanbul Maarif Kütüphanesi, Ankara 1941, 31; *Muhammed Hanefi Hazretlerinin Cengi*, İstanbul Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, yy, 1300, 2; *Hikaye-i Hazreti Muhammed Hanefi, Müstensih.*, Fahri Efendi, 2; N. B., *Muhammed Hanefi Cenklere: Gazefer Kâfir Cengi*, Çınar matbaası, İstanbul 1963, 5; Ancak burada Akyürek, Kayser-i Rûm'u Türkiye'deki *Kayseri* olarak tanımlamaktadır. Ferhat Akyürek, "Muhammed Hanefi Cengi", *Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*, İş Matabaası ve Ticaret, Ankara 1969, Ankara 1968, 1-18, 1. Hâlbuki Kayser-i Rûm, İslâm coğrafyasında Bizans imparatorlarına verilen genel bir ad olduğu için çizilen karakter bakımından olmasa bile isim olarak tarihi bir temele dayanır. Kayser-i Rûm hakkında geniş bilgi için bkz., Jean-Louis Mattei, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, 34-36. Genel olarak Cenknâmelerde Kayser-i Rûm, uydurulmuş hayali bir şahıs olarak görülmektedir. Bkz., *Muhammed Hanefi Hazretlerinin Cengi*, 1300, 2.

⁶ Geniş bilgi için bkz., *Hâzâ Kitabu Muhammed Hanefi*, 1a. Ayrıca bkz., Akyürek, "Muhammed Hanefi Cengi", 1.

⁷ Çetin, *Tursun Fakih Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Mesnevileri*, 16.

birer destan niteliği taşımaktadırlar.⁸ Milli destanlar, tarihi vakaları tasvirinden ziyade, milletin yüksek milli duygularını yansıtan, tamamı veya bir kısmı tarihe müstenit bir ideal âlemi gösteren halk edebiyat eserlerinden ibarettir.

XIV. yüzyılda Osmanlı ülkesinin kültür merkezi, başkenti Bursa olduğundan dolayı Orta Anadolu'dadır. Bu asırda yetişen şair ve yazarların, eserlerini Farsça ve Türkçe olmak üzere, iki dille yazmaları, bu yılların da geçiş dönemi olduğunun işaretidir. Yeni Müslüman olan Türk halkına tasavvufu öğretmek amacıyla kaleme alınan eserlerin yanında, tekke çevrelerinde anonim mahiyette Cenknâmelerin çokluğu dikkat çekicidir. Bu eserler XV. yüzyıldan itibaren manzum olarak, daha sonra Türkçeye tercüme edilmek suretiyle Türk Tarihinde yerini almıştır. XVI. yüzyıldan sonra teşekkül eden veya daha sonraki dönemlerde istinsah edilen cenknâmelerin dili ise, devirlerinin özelliklerini taşırlar. Bu özellikleri manzum cenknâmeler için söylemek mümkündür. Kullanılan kelimeler, Cenknâmelerin konularından dolayı savaş ve din ile ilgili olan kelimelerdir. Gündelik hayatla ilgili unsurlara fazla yer verilmediğinden, ilgili kelimelere de fazla yer verilmez.⁹

Cenknâmelerin dili diğer halk kitaplarının diline göre oldukça ağırdır; ancak klâsik edebiyatın bütün özelliklerine sahip olmasına rağmen çok tabii ve halka yakın bir havası vardır. Cenknâmeler, dinî ve ahlâkî bilgi vererek halkı eğittiği gibi dilinin kalitesiyle de okunduğu dönemlerde halkın kültür seviyesine etki etmiştir. XIII. yüzyıl şairlerinden Dursun Fakı'nın kaleme aldığı cenknâmeler, bu türden eserlerdir.¹⁰

İslâmiyet'in doğuşundan itibaren yapılan savaşlar ile burada gösterilen kahramanlık ve fedakârlıklar, Hz. Ali cenklerine yansımıştır. Cenknâmelerde olaylara akıcılık veren ve onun sürükleyiciliğini sağlayan asıl unsur, savaşlardır. Savaş öncesi dine davet edilen kâfir, Müslüman olmazsa savaş başlar.

İnsanın kendisine ve başkalarına karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmesi, güzel huylar edinip kötülüklerden kaçınması gerektiği fikrinin işlendiği bu cenknâmeler, topluma İslâmî bir ahlak sistemini öğütlemektedir. Doğrudan doğruya ahlaki bilgilerin verilmesinden başka dolaylı olarak çeşitli örnekler ile öğüt tarzı ifadeler de cenknâmelerde görülmektedir. İdeal insan örneği ile bunların anlayış ve davranış biçimleri, toplum hayatına örnek olmak suretiyle, dönemin fikri yapısına uygun, ideal insan örneğine ulaşmaya çalışılmaktadır.

Cenknâmelerde, Hz. Muhammed, Hz. Fatıma ve Ebû Süfyan'dan da bahsediliyor ki gerçekte bunların hiçbirisi adı geçen cenklerde fiilen yer almış değildir. Öyle anlaşılıyor ki bu eserleri yazanlar, bu tarihi olayları kendi muhayyilesinde yeniden kurgulayıp kendilerine göre kahramanlar yaratarak tarihi

⁸ Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, XXX-XXXI.

⁹ Bkz., Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, 53, 454.

¹⁰ Geniş bilgi için bkz.. Çelebioğlu, *Türk edebiyatında Mesnevî*, 376.

gerçeklere uygun düşmeyen anlatımlarda bulunmuşlardır. Naklettiğimiz öteki cenknâmeler için de durum aynıdır. Bunlarda da tarihi bir olayın gerçek ve ortak izlerini görmek mümkün değildir. Cenknâmelerdeki tarihi olayların, yazarların muhayyilesinde şekillenen birer kurmaca olduğunu ve bunların gerçek tarihle herhangi bir şekilde örtüşmediğini ifade etmek gerekir.¹¹

Yukarıda ifade edildiği gibi, Cenknâme nüshalarında zaman ve mekân kaymaları vardır. Cenknâmelerde adı geçen şahısların doğum ve ölüm tarihleri yanında hadiselerin tarihleri de çoğu zaman belirtilmemiştir. Verilen tarihlerin de güvenilir olduğu söylenemez. Bu cenknâmelerde, belirtilen yer adlarında da tutarsızlıklar göze çarpmaktadır. Ayrıca kaydedilen bazı yer adlarının tespiti de oldukça güçtür. Çünkü bu isimler, sözlük ve haritalarda yer almamaktadır. Hadiseler sırasında da karışıklıklar söz konusudur. Cenknâme nüshaları büyük ölçüde menkabevi özellik taşıdığından olağanüstü unsurlara ve mübalağaya geniş şekilde yer verilmiştir. Zaman ve mekânı aşma (tayı-i zaman ve tayı-i mekân), binlerce kişiye karşı durma gibi. Cenknâmelerde şahıslara atfedilen kerametlerde de tutarsızlık görülmektedir.

Cenknâmelerin birçoğu, elyazması, taş baskı ve matbu olarak yayımlanmıştır. Cumhuriyet döneminde Cenknâmeler, birçok kez yayımlanmıştır. Özellikle Latin harfli baskılar, hem üslup, hem coğrafya ve hem de şahıs kadrosu bakımından büyük değişikliğe uğramıştır. Basılmış nüshalar ile onların eski yazmaları arasında çeşitli farklar vardır. Matbu nüshalar, konu ve metin bakımından da değişikliklere uğramıştır.¹² Cenknâmelerin istinsah tarihi ve müstensihleri hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Eserler bazen harekesiz olarak yazılmıştır. Hz. Ali ve oğullarını öven destanlarla beraber cenknâmelerden oluşan zengin bir muhteva söz konusudur. Cenknâmelerde Hz. Ali'nin devler ve ejderhalarla nasıl savaştığı başarılı bir dil ve üslupla anlatılmaktadır.

Türk edebiyatında dini ve tasavvufi cenknâmelerin sayısı oldukça fazladır. Bu cenknâmelerde, Hz. Ali'nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatıldığı gibi, Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefi gibi İslâm büyüklerinin hayat hikâyelerine ve onların kahramanlıklarına da yer verilmiştir. Bu cenknâmelerde kullanılan motifler ve anlatılan hikâyeler, Türk kültür tarihi hakkında ipuçları vermektedir. Bu cenknâmelerin ifadeleri basit olmakla beraber, realist bir tasvir tarafı bulunmaktadır.

Dursun Fakı'ya ait olduğu kabul edilen cenknâmelerin muhtevaları birbirine benzetmekle beraber, aralarında, özellikle varak sayıları ve yazı çeşidi bakımından önemli farklılıklar söz konusudur. Ancak bunlar, hem dil, hem de şekil olarak XIII. asırda milli hususiyetlerin devam ettiğini göstermektedir. Dilin sade, şiir ve vezin

¹¹ Bkz., Mattei, *Hz. Ali cenknâmeleri*, 18.

¹² Vasfi Mahir Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970, 159.

hâkimiyetinin henüz sağlanmamış görünmesi, bir başlangıç olarak tabii karşılanmalıdır. Dinî-kahramanlık destanları olarak kabul edilen bu cenknâmelerin hemen hepsinin, telifi aşağı yukarı bir özellikte olmaları ise ayrıca dikkat çekicidir.¹³

İslâmiyet'in kabulünden önce Türk toplum hayatında ozanlar tarafından icra edilen destan ve hikâye anlatmak geleneği, İslâmiyet'ten sonraki dönemde yerlerini gezici âşıklara bırakmıştır. Arap ve Fars kültüründen gelen kıssahan-meddahlar, Selçuklular döneminden itibaren saraylarda yer aldıktan sonra dinî destanları anlatmak ön plana geçmiş, konusunu eski Türk geleneklerinden alan hikâye ve destanlar, daha çok köy ve aşiret çevrelerine kaymıştır. İşte bu dönemde, Hz. Ali maceraları anlatılmaya başlanmış, XIV. yüzyıldan itibaren de ozan ve kıssahanlar kesin çizgilerle birbirinden ayrılıp, anlattıkları konular belirlenmiştir. İslâmiyet'in kabulünden itibaren Türk toplum hayatında önce ozanlar ile birlikte görülen kıssahan-meddahlar, konularını İslâmi gelenekten alan ve özellikle de Hz. Ali ile ilgili hikâyeler anlatıyorlardı. XVI. yüzyılda klasik edebiyatın teşekkülüyle birlikte muhteva değiştirmiş ve daha gerçekçi konulara yer vermişlerdir. Dolayısıyla en önemli konularından biri olan cenknâmeler de anlatılmaz olmuştur.¹⁴

Cenknâmelerde idealize tipe örnek olarak, İslâm Tarihinde kahramanlıklarıyla tebarüz eden şahsiyetler gösterilir. Bu şahsiyetler Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefî'dir. Türk milleti, İslâmiyet'i kabul ettikten sonra, Hz. Muhammed gibi, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefî'yi de örnek almıştır. Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali gibi şahsiyetler, Türk insanının ideal insan olarak kabul ettiği tiplerdir. Bu şahsiyetler, hayat tarzı, kişilikleri ve inançları ile topluma örnek tip olarak sunulmuşlardır.

Anadolu'da aradan geçen yüzyıllara rağmen Hz. Ali'nin etkisi, tarihî veya menkıbevi şekillerde yaşamaya devam etmektedir. Cenknâmeler, XIII. yüzyıldan itibaren kuruluş dönemini yaşayan Osmanlı Devleti'nin başlangıcında, toplumu dinamik tutmak, onlara tarih şuuru ve bilgisi vermek, örnek insan tipini takdim etmek açısından büyük işlevler görmüştür.

Hikâyelerde nesir ve nazım karışık olması, Oğuz Türklerinin Türkistan'dan beri sürdürdükleri bir edebî gelenek olarak kabul edilir. Nesir-nazım karışık olarak kaleme alınan cenknâmeler, hangi şekli yapı ve edebî yoldan gelmiş olursa olsun, Türk edebiyat tarihinde yerleşmiş ve yaygınlık kazanarak köklü bir gelenek haline gelmiştir. Bu itibarla nesir-nazım karışık cenknâmeler Türk hikâyeciliğindeki yerini almıştır.¹⁵ Bu anlamda cenknâmelerin, sözlü geleneğe de yaygın olarak yaşadığı

¹³ Krş., XIII. ve XIV. yüzyıl Mesnevilerine genel bir bakış için bkz., Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, 33, 43-44.

¹⁴ İsmet Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997, XXXV-XXXVI.

¹⁵ Bu hususta geniş bilgi için bkz., Çetin, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, 120-121.

belirtilmektedir. Hz. Ali'ye bağlı teşekkül eden çeşitli hikâyeler, kısaltılarak destan, kıssa, menâkıbnâme ve gazavâtnâme şeklinde anlatılmaktadır. Buradan, cenknâmelerin daha çok hem yazılı hem de sözlü gelenekte yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu da yazılı ve sözlü edebiyatta var olan şekil ve üslup yapısının, cenknâmelerde de geçerli olduğunu göstermektedir.

Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefî gibi tarihî şahsiyetler üzerinden Müslüman hayal gücünün kurgulandığı bu geleneksel cenknâmelerde, toplumsal bilinçaltını oluşturan kahramanlık, erdem ve fazilet öyküleri karşımıza çıkmaktadır. Cenknâmelerde Hz. Ali, iyi insanların koruyucusu ve yol göstericisi, hatta bilge bir kahramandır. O, halkın sevgilisi, onları kötü güçlerden koruyan; darda kalanları bu durumdan kurtaran, düşman zulmünden kollayan kahraman veya olağanüstü güçleri bulunan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan O, ejderha, dev ve cadılarla da savaşır. Buradaki dev ve ejderhaların kötü güçleri sembolize ettiği anlaşılmaktadır. Onun gerçek hayatta bilgelik ve savaşlardaki kahramanlıkları, halkı sefaletten kurtarıp feraha kavuşturduğu halk arasında sevilen bir tip olmasını sağlamıştır.

Cenknâmelerde, toplum hayatına ilişkin konular da işlenmiştir. Savaşlar, isyanlar, sosyal dengesizlikler, toplumsal eleştiriler, özlem duyulan şeyler, cenknâmelerde işlenen konuların başında gelir. Sözü edilen bütün bu konular, belli bir olaydan kaynaklandıkları için cenknâmelerde belli bir olayı hikâye etmek söz konusudur.

Anadolu'da yaşayan Türk insanının sürekli hareket halinde olması, dönemin şartları icabıydı. Bu hareket, hem fikri, hem siyasi, hem de ilmi ve fiziki hareketlilikti. İslâmiyet, aydın kesim tarafından kitabi bilgilerden öğreniliyor, edinilen bilgi, halk kesimine aktarılıyordu. Bu bilgiler kimi zaman Yesevi tarzında ilahilerle, kimi zaman Kutadgu Bilig örneğinde olduğu gibi siyasetname/ahlak kitapları ile kimi zaman cenknâmeler gibi kahramanlık hikâyeleri; siyer ve çeşitli dinî kitaplar, Kur'an çevirileri ve başka dini kaynaklar, medreselerden, medreseye mensup ulema ya da devlet merkezi otorite tarafından halk kesimine çeşitli yollarla aktarılmaktaydı.¹⁶

Türkmenlerin Anadolu'yu mesken tutmalarının akabinde, bu coğrafyada anlaşılabilir, sade, muhtevalı Türkçe eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Ancak bunların sayısı az olup, dar çevrelerde tutunabilmişlerdir. Türkmen göçü ile birlikte Orta Asya'daki millî ve kabilevî gelenekler de bu sahaya taşınmıştır. Bunun yanında, İslâm Medeniyeti dairesinde meydana getirilen birtakım eserler de bu kabilevî geleneklerle yeni bir çehre kazanmıştır. Bunların ekseriyetini, o zaman için hakiki bir cihat alanı olan Anadolu'daki halkın ve gazilerin ruhunu okşayan Cenknâme, destan, kıssa, menakıbnâme, hikâye ve gazavâtnâme gibi hamasî ve

¹⁶ Çetin, *Tursun Fakih Hayatı-Edebî Şahsiyeti-Mesnevileri*, 14-15.

destanî eserler teşkil ediyordu. Bu tür eserler, uçlarda gaziler arasında, umuma açık yerlerde ozanlar, âşıklar ve meddahlar tarafından okunuyordu. Şifahî kültürün hâkim olduğu uç toplumlarında ve Türkmen aşiretleri arasında bu tarz eserler rağbet görüyordu.¹⁷

Anadolu'daki bu eserler, devletin siyasî durumu ne olursa olsun halk arasındaki cenknâme yazma, okuma ve dinleme geleneğinin hatta belki de olumsuz şartlarda daha fazla yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. XIX. yüzyılda da Anadolu'da cenknâmelerin okunduğu ve halk tarafından ilgiyle dinlendiği bilinen bir husustur.¹⁸ Yine cenknâmelerin Osmanlı ordusunda okunduğu ve askerlerin maneviyatını güçlendirdiği de bir gerçektir.¹⁹ Ayrıca Cenknâmeler, dedelerin ceketlerinin cebinde kutsal metinler gibi özenle saklanarak yıllarca muhafaza edilen kitaplardı. Okumaları karşılığında çocuklara ceviz ve şeker verilen bu metinler, aslında cenk hikâyeleri derlemesi olarak hazırlandığı söylenilmektedir.

Okuma toplantılarında nasıl davranılacağı bile görgü kuralları manzumesi olarak zaman içinde teşekkül etmiş, söz ve davranışa dayalı bir bilgi olarak her yaşta insana öğretilmiş, bu konuda bir toplum bilinci teşekkül etmiştir.²⁰ Cenknâmeler, tekke ve dergâhlarda, köy odalarında yoğun bir şekilde okunmuş, Hz. Ali'nin İslâm'ın yayılması için yaptığı mücadeleleri anlatan menkıbeler, insanlarımızın zihin ve gönüllerine kazınmıştır. Milletimizle özdeşleşmiş olan cesaret, kahramanlık, fedakârlık ve vefakârlık gibi duyguların gelişmesinde bu menkıbelerin tesiri büyük olmuştur. İnsanımızın zihninde Hz. Ali, din ve imanla özdeşleşmiştir.

Türk milletinin geleneğinde, ev, köy odaları ve kahvehanelerde cenknâmeler, okunduğu ve halk tarafından ilgiyle dinlendiği, bilinen bir husustur. Bu cenknâmelerin halk tarafından çok eski zamanlardan beri yaygın olarak

¹⁷ Krş., Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Târîhi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Metodolojik Bir Yaklaşım*, Türk Târih Kurumu Yayınları, Ankara 1997; İlber Ortaylı, "Menkıbe", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler Tartışma ve Panel Bildirileri*, İmge Kitabevi, Ankara 2000, 11-22. Bir arada bulunan insanları sosyal kılan şey, kurdukları iletişimidir. İnsanlar dokunma, tat, koku, görme ve duyma duyularını seferber ederek ve yine el kol hareketleri, jest ve mimikler gibi diğer sözsüz iletişim yöntemleriyle sayısız yoldan iletişim kurarlar. İnsanların yazı, matbaa ve elektronik gibi ses ve sözü mekâna bağlayan teknolojiler kullanmaksızın yüz yüze ve sese dayanarak iletişim kurduğu ortama, sözlü kültür ortamı diyoruz. Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yay., Ankara 2000, 124.

¹⁸ Bkz., Mattei, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, 8.

¹⁹ Mattei, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, 13.

²⁰ Zehra Öztürk, "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, I: IV (2003), 131-155.

benimsendiğini, bir başka deyişle bir gelenek halinde sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Destan geleneği, Horasan'dan başlayarak Türk dünyasına yayılan ve İşlm ncesi Milli edebiyat geleneğinin pek çok açıdan devamı olan tekke ve tasavvuf edebiyatından ayrılmıştır. Bir dönem sonra kahvehaneler, Tekke'nin karşısında bir nevi alternatif Müslüman sosyal kurumu olarak belirir ve tekke'nin, topluca eğlenmek ve çeşitli sosyo-kültürel faaliyetlerde bulunma tekelini kırar. Dahası Tekke ekseninde uhrevi bir neşve içinde yer alan zikirler, kahvehane ekseninde nerdeyse tamamen dünyevi bir karakter kazanır.²¹

Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış manzum veya mensur dinî cenknâmelerin kültür tarihimizde önemli bir yeri vardır. Halkımızın bugünkü inanç, zihniyet, davranış ve zevklerinin oluşmasında, onların rolü ve payı büyük olmuştur. Onlara vkif olmadan, halkımızın i dünyasını iyi ve doğru olarak tanımak ve açıklamak mümkün değildir. Konuları İşlm olan bu hikâyeleri, ecdadımız, tercüme, nakil, tebdil ve ilve suretiyle millî edebiyatımıza mal etmiştir. Halkın tarihi, dinî, edebî bilgi ihtiyacını karşılamak ve bedi, hamasî, dinî duygularını ve merakını tatmin etmek yolunda ve Müslümanlığı yayma veya kkleştirme vasıtası olarak kullanmıştır. Bahis konusu Cenknâme, hikâye ve destanlar, çoğu kere -diğer öğretici mahiyetteki dinî eserler gibi- akşam toplantılarında, uzun kış gecelerinde *meclis meclis* okunagelmiştir. Hatta manzum olanlar, makam ve nağme ile söylenmiştir.²²

Eski kültürümüzde, cenknâmeleri sadece evde değil, köy misafirhaneleri, camiler, tekkeler, kiraathaneler ve benzeri yerlerde sesli olarak okumak ve birlikte dinlemek geleneği yaygındır. Cenknâmeler ve benzeri eserler, bu yolla bütün aile fertlerinin şuurlanma sürecinde etkili olmuş eserlerdir. Vaktiyle cam n edebiyatı diye kmsenen halk hikyelerinden cenknâmeler, defalarca okunmuştur. Cenknâmelerin bizde çok farklı tesiri vardır. Bu kitaplar, Türkler arasında Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefi muhabbetini besleyen en önemli kaynaklar arasındadır.

Anadolu'da kahvehanelerin çoğu, camilerin yakınlarında bulunur ve camiye erken gelenler namaz vaktine kadar burada beklerdi. Boşa vakit harcamamak için de kahvecinin sahaflardan kira ile alıp getirdiği kitaplar okunurdu. Genellikle akşamla yatsı namazı arasında *Cenknâmeleri* biri okur, diğerleri dinlerdi. Kahveci de kıraat eden müşteriden kahve parası almazdı. Kıraathane diye de adlandırılan kahvehanelerde muhakkak bir kitaplık bulunurdu. Özellikle gençlerin devam ettiği kahvehanelerde, kahramanlık konularını işleyen kitapları okutup dinlemek çok

²¹ obanoğlu, *şık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, 124-129.

²² Geniş bilgi için bkz., Esad Coşan, "İşlm Türk Edebiyatında kkşe Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI (1983) 275-286.

revaçta idi. Okumuş kişilerin devam ettiği kahvehanelerde ise en son çıkan bütün gazete ve dergileri bulmak mümkündü.

Köy odaları, pek çok açıdan şehirlerdeki kahvehanelerin benzerlerinin köylerde kurulup yaygınlaşmasında, önce onların fonksiyonlarını yerine getiren ve misafir ağırlama ve diğer işlevleri de düşünüldüğünde kahvehanelerden daha şümüllü bir sosyal kurum olarak ortaya çıkan, köyün sosyal kültürel merkezi hüviyetindeki kurumlardır. Türk sosyo kültürel yapısında köy odalarında, gerek sözlü gerekse yazılı Cenknâmelerin, bu mekânlarda icraları söz konusudur. Köy odalarını özellikle yazılı kültür ortamı içinde en önemli kurumlardan birisi olarak değerlendirmek mümkündür.

Anadolu köylerinde 1960'lı yıllarda köy odalarının durumu, sosyo-kültürel değişmelere paralel olarak meydana gelen farklılıklarla köyün tek merkezi olmaktan çıkıp hali vakti yerinde olanların güç ve kuvvet gösterisinde bulunduğu bir hüviyete dönüşerek fonksiyonelliğini kaybetmiştir. Köy odalarında sadece erkekler toplanırdı. Fakat odalarda okunan *Hz. Ali cenkleri*, ertesi sabaha kadar kadın, kız, çocuk bütün köy sakinlerine ulaştırılırdı. Köy odaları bir nevi iletişim merkezleriydi.²³ Bu durum, sözlü kültürün hâkim olduğu küçük bir yerleşim biriminde, sözlü kültüre dayalı kültürel referansların oluşmasına katkıda bulunurken, yapısal ve kalıpsal açıdan da mükemmel bir model teşkil etmektedir.

Anadolu'da, kadınlı erkekli ve çocukların olduğu yerler esas alınırdı. Çocuklar bu cenknâmeleri çok okumaktan olsa gerektir, ezberlerdi ve bu ezberleri çocukların olduğu yerlerde kendileri okurlardı. 1950–1975 yılları arasında yazılı kültür ortamında oluşturulan çok sayıdaki dini muhtevalı cenknâmeleri, cami önlerinde rahatlıkla okunmaya başlanmıştır. Bu dönemlerde özellikle esnafın yoğun olduğu mahallerdeki cami önlerinde öğle, ikindi ve bilhassa Cuma namazı vakitlerinde toplanan kalabalıklara bu eserler okunmaktaydı.

İnanan bir insanın, inancıyla ilgili bazı temel ilkeler hakkında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Dinî bilgi düzeylerini yeterli görüp görmemeleri, dini bilgilerin öğrenildiği kaynak ve eserler önem taşımaktadır. Kitap açısından son derece kısıtlı kaynakların varlığı da, topluluk üyelerinin konu ile ilgili okuma düzeyine paralellik göstermektedir. Okunması kolay olan Cenknâmeler²⁴ gibi cenkler, toplum tarafından kabul görmüştür.

Cenknâmelerin en eski fonksiyonlarından birisi, toplumdaki insanların morallerini yüksek tutmalarını sağlamaktır. Bundan kasıt, insanları ortak din, inanç

²³ Krş., Zehra Öztürk, “Muhammediyye'nin iki yazma nüshası ve iki kadın müstensih”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I (2000), sayı:1, 333-338.

²⁴ Ali Aktaş, “Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri Ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi”, *I. Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 449-482.

ve ilkeler etrafında birleştirerek milli hedeflere yönelmelerini sağlamaktır. Bu, milli hedeflere yönelmenin sağlanması yanı sıra, geçmişte aynı ilke ve lkler için fedakârlık yapan insanların, kahramanların adının, sanının ve yaptıklarının yaşatılmasıdır. Bu geçmiş kahramanların yd edilerek yaşatılması, aynı zamanda dini ve milli hedefler için fertlerin özendirilmesini sağlamağa yönelik bir eğitim işlevi de görmektedir. Bu cenknâmeler, daha önceki savaşlarda kahramanlık göstermiş kişilerin veya milli hüzünlerin, hedeflerin terennüm edilerek bir yandan insanlara hatırlatılması, öte yandan insanların psikolojik yönden bu hedeflere yönelmesinin ve motivasyonunun sağlanmasıdır. Cenknâmelerin toplumun moralini yüksek tutmasına yönelik fonksiyonunun, bütün Türk Tarihi boyunca devam ettiği bilinmektedir.²⁵

Sözlü kültür ortamında üretilen cenknâmelerin icra bağlamalarında yer alan dinleyiciler, cemaat özelliği gösterirlerdi. Bu eserlerde, toplumda yerleşmiş değerlerin güncel bir olay etrafında yeniden işlenilişi ile toplumun gündemine getirilmesi söz konusudur.

Sonuç olarak Cenknâmeler, günümüz gençlerinin ve çocuklarının ne yazık ki tanımadığı metinlerdir. Anlatılanlara göre de, insanların genel yapısı büyüklere saygı küçüklere sevgi üzerinedir. Büyükler her zaman hürmet görür, köy odalarında büyüklerin sohbeti dinlenir, yarenlikler edilir, cenknâmeler anlatılır, herkes pr dikkat bu anlatılanları dinlerdi. Cenknâme okuma geleneği, okur-yazarlığın az olduğu dönemde, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan kültür ve toplumun tresi mesabesindeydi. Destanlar, cenknâmeler, kıssalar, menkbnmeler, gazavtnmeler ve benzerleri hep sözlü olarak yaşatılırdı. Harp görmüş ihtiyaşlar hatıralarını anlatır, aksakallılar terbiyev nasihatlerde bulunur, imamlar dinî telkinler yapar, nineler tecrübelerini aktarır, yaren meclislerinde gençler zorluklara alıştırılırdı. Geceleri cenknâmeler, Ahmediyeler, menkbnmeler, destanlar, hikâyeler, kıssalar okunur, halk dinlerdi. Cenknâmeler, toplum hayatında derin izler bırakan büyük olayların düşman istilası ve savaşlar gibi o topluluğun hafızasında yoğrula yoğrula şekillenmesi ile oluşur. Halk şairleri, bu önemli olayları manzum olarak terennüm ederler. Bu şekilde meydana gelen Cenknâmeler, bazen yüzyıllar sonra yazıya geçirilir. Aradan geçen zamanda, Cenknâmeler, yeni eklemeler yapılması, yeni semboller ve motifler ilavesi suretiyle zenginleşir, hatta bir lde değişikliğe uğrayabilir. Böylece Cenknâme bütün bir milletin ortak eseri halini alır. Bu durum, Cenknâmelerin değerini azaltmaz.

Cenknâmelerde geçen olaylar, tarihî gerçeklere tam olarak uymasa bile, Cenknâme sahibi toplulukların millî mizaçları, anlayışları, tutum ve davranış özellikleri hakkında fikir sahibi olmamızı sağlar. Bazı milletler ise, Cenknâmelerde tarihî gerçeklerden fazla uzaklaşmazlar, onlar abartmazlar veya kendi lehlerine

²⁵ obanoğlu, *şık Trazı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, 112.

değiştirmezler. Türk Cenknâmeleri genellikle bu niteliktedir. Millî mizacımıza uygun olarak net, açık ve yalın ifadelerle dile getirilmiştir. Bu özellikleri ile tarihî bazı olayların aydınlatılmasına bile yardımcı olurlar.

BİBLİYOGRAFYA

- Aktaş, Ali, "Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri Ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi", *I. Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (22-24 Ekim 1998)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1999, s. 449-482.
- Atalan, Mehmet, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri (Muhammed Hanefi Cenknâmeleri)*, İlahiyat Yay., Ankara 2007.
-, "Türk Kültüründe Hz. Ali Cenknâmeleri", Hz. Ali Sempozyumu, 24-25 Ekim, İzmir 2007.
- Akyürek, Ferhat, "Muhammed Hanefi Cengi", *Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara 1969, Ankara 1968, 1-18.
- Coşan, Esad, "İslâmî Türk Edebiyatında Ükkâşe Hikâyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI (1983) 275-286.
- Çelebioğlu, Amil, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, Kitabevi Yay., İstanbul 1999, 33, 43-44.
- Çetin, İsmet, *Tursun Fakı, Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Mesnevileri*, İlesam Yay., Ankara 2002.
- Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1997.
- Çobanoğlu, Özkul, *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Hâzâ Kitabu Muhammed Hanefi*, 06 Mil Yz. A 8622.
- Hikaye-i Hazreti Muhammed el-Hanefî, No: 922.979 MUH., Diyanet işleri İslam Ansiklopedisi İSAM Kütüphanesi.
- Kaf Kalesi Muhammed Hanefi Cenklere*, Maarif Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1941; *Kaf Kalesi Muhammed Hanefi Cenklere*, Maarif Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1943; *Kaf Kalesi Muhammed Hanefi Cenklere*, Maarif Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1956; *Kaf Kalesi Muhammed Hanefi Cenklere*, Maarif Kütüphanesi ve Matbaası, İstanbul 1958.
- Kocaturk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1970.
- Mattei, Jean-Louis, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Muhammed Hanefi Cengi*, Emniyet Matbaası, İstanbul 1933
- Muhammed Hanefi Cengi*, İstanbul Maarif Kütüphanesi, Ankara 1941
- Muhammed Hanefi Hazretlerinin Cengi*, İstanbul Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi, yy, 1300.
- N. B., *Muhammed Hanefi Cenklere: Gazenfer Kâfir Cengi*, Çınar matbaası, İstanbul 1963.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler, Metodolojik Bir Yaklaşım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Ortaylı, İlber, "Menkıbe", *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Efsaneler ve Gerçekler Tartışma ve Panel Bildirileri*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Öcal, Safa, "Dursun Fakih", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1 Cilt, 1 Sayı: 4, Şubat-1980, 117-130.
- Öztürk, Zehra, "Eğitim Tarihimizde okuma toplantılarının yeri ve okunan kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, I: IV (2003), 131-155.
- Öztürk, Zehra, "Muhammediyye'nin iki yazma nüshası ve iki kadın müstensih", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I (2000), sayı:1, 333-338.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII.) Asırlar*, Ötügen Yay., İstanbul 2003.